

I. RANUNCULACEAE

(BOTERBLOEMACHTIGEN) (tweede deel)

door S. J. DIJKSTRA

Het geslacht *Anemone* (Anemoon) telt in Nederland drie soorten. Deze vertonen grote overeenkomst met Boterbloemen, maar zijn van deze te onderscheiden door een krans van omwindselbladeren vlak onder de bloem. *Anemone nemorosa* (Bosanemoon) is een wel bekende soort. Hij heeft een kruipende wortelstok, witte bloembladeren die aan de buitenkant iets paarsrood kunnen zijn of zelfs geheel paars. Het aantal bloembladeren varieert van 6-8, maar kan zelfs oplopen tot 12 (aardig om dit eens na te gaan). Ook de bloemgrootte wisselt sterk van 1.5-4 cm in doorsnede. Behalve langs bosranden, heggen kan men deze soort soms ook aantreffen langs wegbermen, wat dan het bewijs is, dat daar vroeger bos geweest is. *Anemone ranunculoides* (Gele Anemoon) is zeldzaam voor Nederland, echter minder zeldzaam voor Zuid Limburg en aangrenzende gebieden. De soort valt door zijn gele bloemen, die gemakkelijk voor Boterbloemen gehouden kunnen worden, niet erg op, maar is door zijn omwindselbladeren gemakkelijk van deze te onderscheiden. Hij draagt in de regel 2 of 3 bloemen, soms wel 5, op afzonderlijke stelen. Zeldzamer is dat één bloemstengel 2 bloemen draagt. *Anemone pulsatilla* (Wildemanskruid) is een voor Nederland zeer zeldzame soort die in Limburg langs de Maas voorkwam. We vonden deze vrij talrijk tijdens een excursie naar Belvaux bij Han. Deze soort is een geschikte tuinplant, hij wordt door kwekers aangeboden en op de markt onder de nietszeggende naam van „Tuinanemoon” verkocht. De bloem is niet schotelvormig, maar klokvormig, de kleur is paars waartegen het geel van zijn meeldraden prachtig afsteekt. De bloemen, evenals stengel en omwindsel, zijn sterk behaard. Na de bloei groeit de

Dit gedeelte van de bespreking van de geslachten der Ranunculaceae is het vervolg op RANUNCULACEAE (eerste deel), in het Natuurhist. Maandblad, 1974, no. 6/7, waarin alleen het geslacht *Ranunculus* behandeld werd.

stijl uit en kan een lengte bereiken van wel 5 cm. Ook deze pluizige vruchten trekken sterk de aandacht.

Caltha met slechts één soort *C. palustris* (Dotterbloem) zal wel algemeen bekend zijn. Zijn grote, dooiergele bloemen vallen erg op. Het blad lijkt niet

Fig. 1. *Anemone pulsatilla*
(Wildemanskruid)

op dat van de meeste boterbloemachtigen omdat het niet verdeeld is, maar hart-niervormig; hij lijkt hierdoor wel wat op Speenkruid. De bloembladeren, meestal 5 in aantal, zijn kelkbladeren! Kroonbladeren ontbreken. De plant groeit in moerassige weiden, doch komt niet voor in streken waarvan het grondwater voortdurend brak is. Dubbelbloemige exemplaren worden als tuinplant aangeboden, ze verlangen echter wel een vochtige bodem.

Helleborus (Nieskruid) komt in ons land in het wild nauwelijks voor. Echter, tijdens een excursie in België in de omgeving van Comblain-au-Pont, kon men ruimschoots *H. foetidus* (Stinkend Nieskruid) waarnemen. Deze soort staat daar algemeen op de terrein-

Fig. 2. *Helleboris foetidus*
(Stinkend Nieskruid)

delen waar boven-devonische kalken aan de oppervlakte komen. De bloemen zijn klokvormig en hangend, de kelkbladeren zijn groen met een roodbruine rand. De kroonbladeren zijn vervormd tot honingbakjes. De soort bloeit zeer vroeg, soms eind februari-begin maart, en wordt voornamelijk door hommels bestoven, die rijkelijk nectar puren uit de tuitvormige honingbakjes. Een bezwaar van deze vroege bloei is wel, dat in een koud voorjaar, zoals in 1972 het geval was, de vruchtzetting slecht is. De grote, zwarte zaden worden door mieren verspreid. De plant heet overjarig te zijn, echter de stengel die gebloeid heeft sterft na het rijpen van de vrucht geheel af. *Helleborus viridis* (Groene Wrangwortel) lijkt op de vorige, maar onderscheidt zich van deze door zijn grasgroene bloemen (zonder roodbruine zoom), welke meer schotelvormig zijn en niet hangen. De soort is een oorspronkelijke veeartenijplant en komt in Nederland slechts verwilderd voor, ook in België is hij zeldzaam. *Helleborus nigra* (Kerstroos) is een oorspronkelijk wilde plant uit Midden-Europa. De bloemkleur is wit of licht rose, later verkleurend tot groen of purperrood. De bloeitijd varieert van decem-

ber tot april; soms is er een tweede maal bloei in juni. De soort komt in Nederland niet in het wild voor, maar wordt veelvuldig gekweekt om met de kerstdagen in bloei te zijn. Ook deze soort troffen we op dezelfde excursie in België aan, echter in een tuin. Volgens de eigenaar had deze de planten „ergens uit de heuvels” meegenomen. De plant is kalkminnend en wordt, zover bekend is, slechts door honingbijen bestoven; gezien zijn vroege bloei is de kans op bestuiving gering. Door deze vroege bloei en door zijn kleur bestaan over deze soort allerlei legenden.

Clematis is in ons land in het wild slechts door één soort vertegenwoordigd, namelijk *C. vitalba* (Bosrank) en dan voornamelijk slechts op kalkgrond en de löss. Het is een overblijvende soort, een liaan die in heesters en bomen klimt en zich omhoog werkt door middel van bladstelen, die zich als ranken aan andere takken hechten en enkele tientallen meters hoog kunnen worden. Oude stengels, ze kunnen wel 40 jaar oud worden, verhouten en worden vezelig, waarbij de houtvaten hun onderlinge samenhang verliezen; deze zijn met het blote oog wel te onderscheiden. Dergelijke takken lijken dood, maar dit is slechts schijn en ze zijn uiterst taai. Men heeft resten ervan aangetroffen in paalwoningen, ze werden misschien gebruikt om er strikken van te maken. De 4 kelkbladeren zijn wit of iets groenachtig, kroonbladeren ontbreken en nectar wordt niet gevormd. Daartegen zijn de meeldraden talrijk en brengen veel stuifmeel voor. Ze worden dan ook uitsluitend door stuifmeelverzamelende en stuifmeel-etende insecten bezocht. Tweemaal is de plant op zijn mooist, tijdens zijn bloei, maar ook tijdens zijn vruchtrijpheid door zijn prachtig vruchtpluis. Dit ontstaat door het uitgroeien van zijn stampers. Dr de Wever vermeldt in het Jaarboek 1914 het voorkomen van een kleinbloemige vorm van *C. viticella* in een heg te Eysden achter het kasteel Oost. Zelf heb ik deze daar ook enkele malen aangetroffen zo omstreeks 1944, wel een bewijs dat hij zeer oud kan worden en lang stand houdt. Jammer dat de heg enkele jaren geleden wegens wegverbetering gerooid werd.

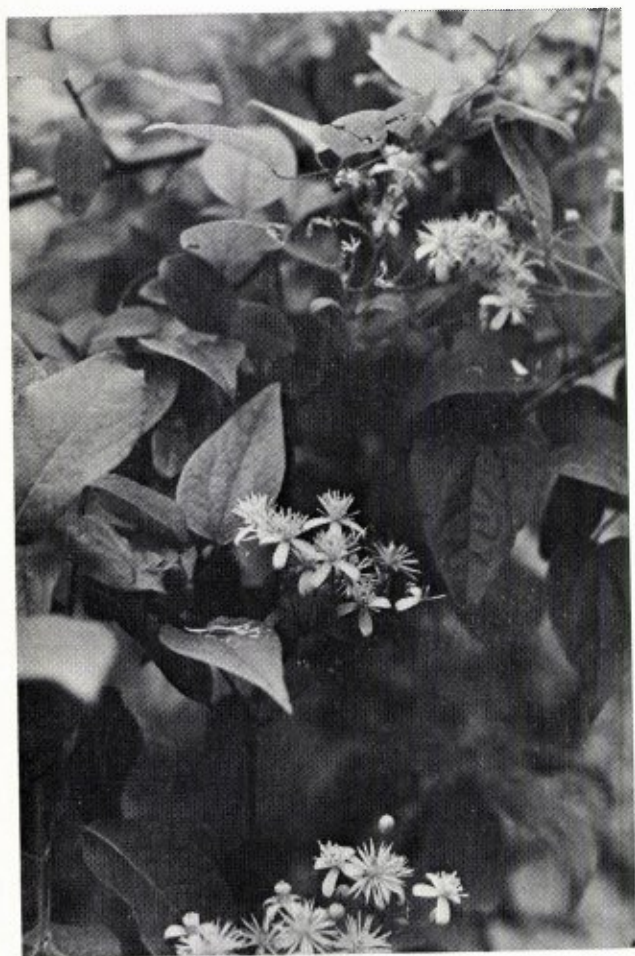

Fig. 3. *Clematis vitalba* (Bosrank)

Actaea met in ons land één soort: *A. spicata* (Zwarte Gifbes) voorkomend in de loofbossen op kalkige bodem, dus wat Nederland betreft, bijna uitsluitend in Zuid-Limburg en daar niet zeldzaam. Het is een wat uit de toon vallende soort vergeleken met de andere uit de familie. De bladeren zijn drietallig en groot, met enkel- of dubbel geveerde blaadjes, waardoor ze op bladeren van sommige Schermbloemigen of Vlier gelijken. De 4 kelk- en 4 kroonbladeren zijn erg klein, wit of geelachtig van kleur en vroeg afvallend; de meeldraden zijn talrijk en van gelijke lengte of iets langer dan de bloembladeren, waardoor

de bloem haast alleen uit meeldraden lijkt te bestaan. De kroonbladeren zijn eigenlijk vervormde meeldraden. Er is slechts 1 stamper en de vrucht is een zwarte bes, waardoor deze soort zich van alle andere soorten van deze familie onderscheidt. Deze bezitten óf een dopvrucht (= droge, éénzadige vrucht) bijv. bij *Ranunculus*, óf een kokervrucht (= droge, langs één naad openspringende vrucht met een aantal zaden) bijv. *Aquilegia*. Een andere naam uit de volksmond is Christoffelkruid. De sage verhaalt dat Christoforus dit kruid bij zich droeg toen hij het Christuskind over de rivier droeg.

Thalictrum met in ons land twee soorten: *T. flavum* (Poelruit) en *T. minus* (Kleine Ruit). De eerste komt in Limburg voor langs de Maas, in poeltjes en vochtige weilanden in de Maasvallei en is daar niet zeldzaam. Het is een overblijvende plant, die tot 1 m hoog kan worden. De bladeren zijn echte ranonkelbladeren. De bloemen staan dicht opeen, zijn rechtopstaand en bestaan uit 4 geelachtige kelkbladeren die spoedig afvallen, kroonbladeren ontbreken. De talrijke meeldraden staan eveneens recht overeind en zijn veel langer dan de kroonbladeren, waardoor de bloem uit slechts meeldraden lijkt te bestaan. De bloem is welriekend, honingvormende organen ontbreken, maar stuifmeel wordt rijkelijk gevormd. De bloem wordt dus door stuifmeeletende en -verzamelende insecten bezocht. *T. minus* (Kleine Ruit) heeft hangende bloemen die ver van elkaar staan, ook de meeldraden zijn hangend. De soort komt in Limburg niet of mogelijk uiterst zelden voor. *T. aquilegifolium* is niet inheems, het is een soort van het gebergte van Zuid Zweden tot Spanje en de Balkan. Het blad lijkt, zoals de naam reeds zegt, op dat van de Akelei. Door zijn overvloedige bloei, de bloemkleur is meestal violet, is het een fraaie tuinplant, die ook wel aangeplant wordt door imkers, vanwege zijn overvloedige hoeveelheid stuifmeel. De plant in mijn tuin wordt ieder jaar fraaier, maar tot nu toe werden kiemplanten niet aangetroffen, een bewijs dat hij zich hier toch niet geheel thuis voelt.

Nigella met slechts één soort in Nederland en dan

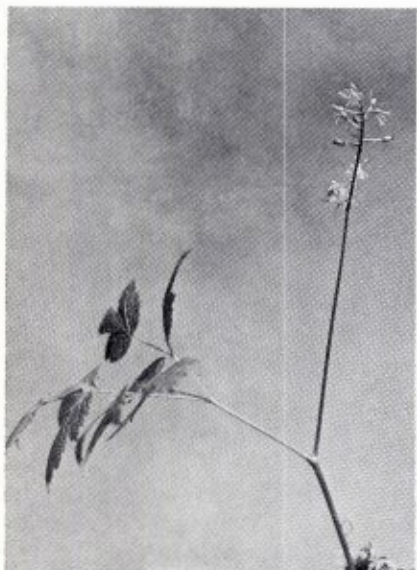

Fig. 4. *Actaea spicata*
(Zwarte Gifbes)

Fig. 5. *Thalictrum flavum*
(Poelruit)

Fig. 6. *Nigella damascena*
(Juffertje in het Groen)

weer uitsluitend in Zuid-Limburg en elders adventief, namelijk *N. arvensis* (Wilde Nigella). Deze soort is volgens de flora uiterst zeldzaam voor ons land en werd door mij nog niet aangetroffen. Betер bekend is *N. damascena* (Juffertje in het Groen), oorspronkelijk voorkomend in het Middellandse Zeegebied (en niet beperkt tot Damascus). De kelkbladeren zijn lichtblauw met een groene top (soms wit), de kroonbladeren zijn vervormd tot uiterst gespecialiseerde honingbladeren; ze zijn knievormig gebogen en door een deksel afgesloten. Ze bevatten rijkelijk nectar en worden door hommels, die de weg spoedig weten te vinden, druk bezocht. Onder de bloem is een groen, veerdelig omwindsel, waardoor de nederlandse naam wel begrijpelijk is. Behalve de bloem valt ook de rijpe, opgeblazen vrucht erg op. Deze is geschikt voor droogboeketten. De soort die eenjarig is, blijkt zich vrij goed aan ons klimaat aangepast te hebben, want hij zaait zich ieder jaar spontaan weer uit.

Aquilegia met in ons land één soort, nl. *A. vulgaris* (Akelei) en wel weer in Zuid-Limburg, de Achterhoek en Twente. De bloemen zijn in de regel blauw,

wit en roodpaars komt ook voor. Deze bestaan uit 5 kelk-, 5 kroonbladeren een aantal meeldraden en enkele stampers. De kelk- en kroonbladeren zijn van dezelfde kleur; bij uitheemse soorten en bij kruisingen kunnen ze van verschillende kleur zijn. De kroonbladeren zijn korter dan de kelkbladeren en sterk gespecialiseerd, ze zijn buisvormig en eindigen in een lange, enigszins gebogen spoor, waar zich de nectar bevindt. Slechts hommelse soorten met een lange tong kunnen deze bereiken. Soorten met een korte tong en honingbijen weten zich te behelpen door een gaatje in de spoor te bijten (inbraak met diefstal). Hoewel de bouw van de bloem geheel op kruisbestuiving ingericht is en deze door inbrekers niet bestoven wordt, worden toch talrijke zaden gevormd. Voordat de vrucht gerijpt is richt de stengel zich op, die tijdens de bloei gebogen was. De vruchten springen langs één naad open, waarna de glimmende, zwarte zaden door de wind uitgeschud kunnen worden. Deze ontkiemen heel gemakkelijk en daarom de raad steek deze plant niet uit, maar neem wat zaad mee, indien U deze in de tuin wilt bestuderen. Daar zullen ze zich zo voorspoedig vermeerderen dat al

na een paar jaar ingegrepen moet worden. De soort is overblijvend, de onderste bladeren zijn samengesteld, de hogere eenvoudige van bouw. Ze zijn met een dun waslaagje overdekt, regen- en dauwdruppels rollen er direkt weer af.

Ook *Aconitum* is in Nederland door slechts één soort vertegenwoordigd, namelijk *A. lycoctonum* (Gele Monnikskap) en wel op één plaats langs de Geul. Uit het voorkomen van deze Monnikskap en van soorten reeds eerder genoemd, blijkt wel hoe belangrijk Zuid-Limburg op botanisch gebied is in vergelijking met de rest van ons land en daarom houdt uw natuur in ere. De bloem bestaat uit 5 gele kelkbladeren, waarvan 4 tamelijk normaal gevormd zijn, het vijfde exemplaar welft zich als een kap over de bloem heen. In deze kap zitten bovendien de 2 kroonbladeren; deze bestaan uit een lange steel, hierop zit een mutsje dat eindigt in een spiraalvormig buisje, waarin de nektar zit. Er zijn talrijke meeldraden die bladachtig verbreed uitlopen. De bestuiving geschiedt bijna uitsluitend door hommels met een zeer lange tong, bij voorkeur door *Bombus hor-*

torum (Tuinhommel). Daar hommels de gewoonte hebben bij hun bezoek aan een bloeiwijze bij de onderste bloemen (in dit geval de oudste bloemen) te beginnen, kruipen ze in een bloem waarvan de stempel dan rijp is, maar de meeldraden reeds verwelkt zijn. Hierbij is de kans groot dat zo'n hommel reeds bedekt is met stuifmeel dat afkomstig is van een andere plant, het gevolg is kruisbestuiving. Heeft de hommel de onderste bloemen bezocht, dan vervolgt hij zijn tocht naar boven, naar de pas geopende bloemen. Bij deze is het stuifmeel wel rijp, de stamper nog niet, waardoor zelfbestuiving uitgesloten wordt en de nieuwe lading stuifmeel waarmee hij bedekt wordt kan weer afgegeven worden aan andere bloemen, mogelijk van een andere plant. Er zijn talrijke soorten van de Monnikskap op het noordelijk halfrond in Amerika, Europa en Azië, waarbij opvalt dat deze soorten slechts daar voorkomen waar ook hommels aanwezig zijn. De soort is overblijvend en goed standhoudend, hij werd reeds in 1911 door Heimans beschreven langs de Geul te Epen; hij vond er slechts weinig exemplaren en tegenwoordig groeit de soort daar nog steeds op precies dezelfde plaats.

Fig. 7. *Aquilegia vulgaris*
(Akelei)

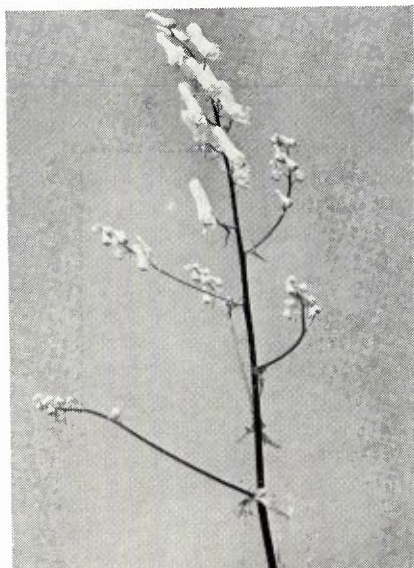

Fig. 8. *Aconitum lycoctonum*
(Gele Monnikskap)

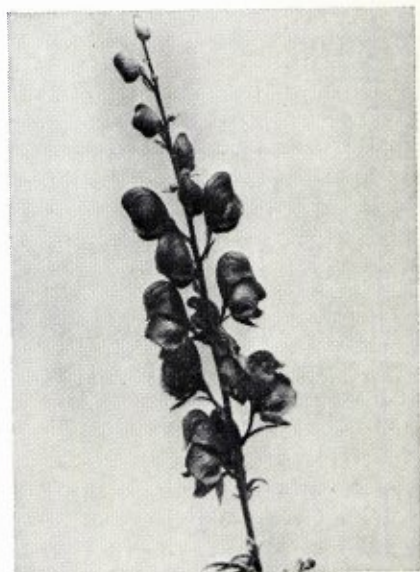

Fig. 9. *Aconitum pyramidale*
(Blauwe Monnikskap; niet inheems)

Ook Dumoulin noemt deze soort reeds in 1868, langs de Geul tussen Valkenburg en Gulpen. Hogerop langs de Geul in België en daar ook langs andere beken is hij algemener. Ook van deze geldt weer: steek de plant niet uit, maar neem wat rijp zaad mee voor uw tuin, waar ze zich niet alleen handhaven maar ook uitbreiden. De soort met de bezoekende hommels is een studie waard. Decoratiever, zowel van vorm als ook van kleur is *A. pyramidale* (= *A. napellus*) de paarsbloemige soort uit de Zuid- en Middeneuropese gebieden.

Delphinium (Ridderspoor). De soorten uit dit geslacht zijn ook zeer verschillend met die van de Boterbloem. De bloem van de Ridderspoor is tweezijdig -, die van de Boterbloem alzijdig symmetrisch, kelk- en kroonbladeren zijn moeilijk als zodanig te herkennen, de laatste zijn weer veranderd in honingbakjes en de bloemen zijn sterk gespecialiseerd in bestuiving door slechts weinig insektensoorten. In ons land komt in het wild slechts één soort voor en wel *D. consolida* (Wilde Ridderspoor). Hij groeit in graanvelden in Zuid-Limburg en langs de rivieren en is elders aangevoerd. Hij is wel uiterst zeldzaam geworden, zelf heb ik hem enige jaren geleden nog uit zaad in de tuin opgekweekt, maar daar hij slechts éénjarig is, ook weer kwijt geraakt. De kelk bestaat uit 5 bladeren, in de regel blauw van kleur, 1 van deze is omgevormd tot een lange spoor. De 4 kroonbladeren zijn onderling vergroeid tot een honingblad dat ook weer gespoord is en dat onderin de nektar bevat. Deze tweede spoor zit weer in de eerste spoor. Behalve een aantal meeldraden is er slechts 1 stamper, ook weer een uitzondering bij de Ranunculaceae. De bloem kan alleen door hommels en bij voorkeur door *Bombus hortorum* bestoven worden. De zaden worden door mieren verspreid. Onze gekweekte soorten zijn óf afstammelingen van *D. ajacis*, een soort die vrij veel op onze soort lijkt, óf kruisingen van andere soorten uit Europa. Bij deze zijn de 4 kroonbladeren niet onderling vergroeid, de 2 bovenste dragen ieder een spoor, ook bezitten ze 3 of meer stampers en zijn tenslotte overblijvend, dus beter geschikt voor de tuin.

Behalve de reeds besproken geslachten en soorten kunnen in ons land en ook in Limburg nog wel enkele andere nog niet genoemde soorten gevonden worden, maar deze zijn zo zeldzaam dat ze onbesproken kunnen blijven. Beter bekend zijn enige soorten die tuinplanten genoemd worden; er werden reeds enkele vermeld. Bij tuinplanten moet men wel bedenken dat het grotendeels soorten zijn die in andere streken echt wild in de natuur voorkomen. Ook behoren er afwijkingen in kleur of vorm toe, die in de natuur ook wel kunnen ontstaan, maar door de kweker verder geteeld en vermeerderd worden. Vaak zijn het bastaarden of hybriden die soms in de natuur ook wel ontstaan, echter het kunnen ook combinaties zijn die daar nooit gevormd kunnen worden, omdat de oorspronkelijke ouderplanten in verschillende streken, of zelfs werelddelen, groeien.

Enkele welbekende soorten die tot de tuinplanten gerekend worden en tot de Ranunculaceae behoren zijn *Eranthis hymnalis* (Winter Akoniet) een van de vroegst bloeiende planten. De kelkbladeren zijn geel van kleur en het meest opvallend, de kroonbladeren zijn vervormd tot honingbakjes. Onder de bloem zit een krans van fijn ingesneden bladeren, het omwindsel. Hoewel ze zeer vroeg bloeien, soms reeds eind februari, wanneer er nog weinig rondvliegende insekten zijn, worden talrijke zaden gevormd. *Paeonia officinalis* (Pioen) afkomstig uit Zuid Europa. De bloem bestaat uit 4 gekleurde kelkbladeren, 5-8 kroonbladeren, talrijke meeldraden en enkele stampers. Sommige soorten zijn afkomstig uit de Balkan of Klein Azië, andere uit China of Japan. Wat in onze tuinen groeit zijn meestal dubbele of geheel gevulde exemplaren en kruisingen. *Trollius europaeus* (Trollius) een soort die in het wild voorkomt van Noorwegen tot aan de Kaukasus en ook nog in Noord Amerika, maar niet in de laagvlakten. De bloem lijkt op een grote, gevulde Boterbloem; de gele bladeren zijn weer de kelkbladeren, de kroonbladeren zijn vervormd tot honingbakjes, verder een groot aantal meeldraden en enkele stampers. In tuinen worden meestal hybriden geplant.